

УНІВЕРСИТЕТ ЯК ОСЕРЕДОК АВТОНОМІЇ РОЗУМУ

Михайло Мінаков

МІНАКОВ Михайло Анатолійович — кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету "Києво-Могилянська академія". Сфера наукових інтересів — історія філософії та культури.

ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ І МІСІЯ УНІВЕРСИТЕТУ: ПІСЛЯІСТОРІЯ КАНТОВОГО ПРОРОЦТВА

У "Супереччі факультетів" Кант заторкнув питання передбачень та пророцтв. І, напевно, у процесі мислення про феномен профетичності кенігсберзький філософ і сам вийшов у сферу прорікування: його думки про підстави збереження академічних свобод та побоювання щодо режиму істини на філософському факультеті довели свою небезпідставність.

Історія написання "Суперечки факультетів" добре відома. Тиск і цензура влади, боротьба за контроль над університетом у межах наукової спільноти — такими були умови її написання. Проте набагато цікавішою є не передісторія цієї книжки, а її післяісторія. Саме післяісторія "Суперечки факультетів" виявила головні значущі смисли цієї книжки.

Ці смисли не були заховані у тексті, вони навіть артикульовані на її початку. Проте значущість свою вони виявили пізніше: у кризові моменти історії університету в європейській культурі.

Що ж це за смисли?

На перших сторінках свого трактату "Суперечка факультетів" Кант рефлектує з приводу особливого становища філософії у

будівлі наук на прикладі університету. Тут слід зазначити, що університет має кілька унікальних характеристик, що відрізняють його з-поміж усіх інших суспільних інституцій. Кант говорить про нього як про "штучно створену людьми установу, яку в zasadничено ідеєю розуму"¹. Єдиною схожою інституцією є уряд. І університет, і уряд реалізують на практиці розумну стурбованість людства своїм благом, а відрізняються за типом тих благ, про які турбуються.

Тут важливо наголосити на цій спорідненості Кантові, про яку йдеться. Уряд та університет мають схожу природу, хоча й різні сфери впливу. Цю спільну природу я визначив би як утримання зв'язку влади та знання, що відбувається у певних режимах істини.

Кант дуже влучно показав внутрішню напруженість між факультетами та урядом, яка згодом виявила себе у кількох нових проектах університету. Фактично Кант застерігав проти обох крайнощів: від занадто близького наближення до інтересів та сфери відповідальності уряду та держави, а також від радикалізації критичної настанови філософського факультету щодо режимів істини.

Розглянемо спочатку елементи, між якими виникає напруження:

1) на першому рівні — це напруження між університетом та урядом;

2) на другому рівні — це напруження між нижчими та вищими факультетами.

На першому рівні йдеться про вимоги, які висувають уряд та держава до університету: вимога до навчання фахівців та вимога лояльності до рішень влади. Університет відповідає на виклики влади подвійним чином: він готує людей, що мають навички, які необхідні для реалізації функцій влади, проте така підготовка потребує нейтральності й навіть межує з нелояльністю до того режиму, який встановлює уряд. Кант закликає обидві сторони

¹ *Кант И.* Спор факультетов // Собрание сочинений: В 8-ми т. — СПб., 1998. — Т.7. - С.62.

до балансу сил: тільки взаємне невтручання вможливує наявність обох інституцій.

На другому рівні перед нами напруження між факультетами. Тут не так уже й важливо, що назви факультетів та їхня кількість за останні 200 років збільшилися. Тут йдеться про модель, яка зберегла свою чинність: так, П.Бурд'є у дослідженні сучасного університету "Homo Academicus" говорить про чинність такого поділу, проте артикулює його вже у більш соціологічний спосіб — у нього йдеться про поділ факультетів на домінантні у соціальному плані та ті, що більше зорієнтовані на дослідження¹. І тут Кант закликає до помірності у стосунках між факультетами. Існує певна критична відстань, за яку факультети не можуть виходити, щоб не знищити єдність університету.

В обох рівнях напруженості філософський факультет відіграє надзвичайно важливу роль. Пригадаємо слова Канта: "У вченій спільноті, в університеті обов'язково має бути ще один факультет, який у тому, що стосується своїх вчень, є незалежним від урядових наказів і мусить мати свободу не наказувати, а обговорювати всі розпорядження, що стосуються інтересів науки, тобто істини, коли розум має бути у праві говорити публічно, оскільки без такої свободи істина (зашкоджуючи самому урядові) ніколи не стане відомою, адже розум за своєю природою й не сприймає жодних наказів вважати щось істинним (не *credo*, а тільки вільне *credo*)"².

Далі він веде: "Філософський факультет, оскільки він має підтверджувати істинність вчень, які він приймає або хоча б припускає, слід мислити вільно підпорядкованим лише законодавству розуму, а не законодавству уряду"³.

І підсумком буде таке: філософський факультет "слугує для того, щоб контролювати три вищих факультети й тим самим бути корисним для них, адже найважливішим за все є істина (існування й найперша умова вченості взагалі)"⁴.

¹ Див.: Bourdieu P. *Homo Academicus*. – Cambridge, 1990. – P.62.

² Кант И. Спор факультетов // Сочинения: В 8-ми т. – СПб., 1998. – Т.7. – С.61.

³ Там же. – С.70.

⁴ Там же.

Ці рядки слід читати крізь призму сучасного філософського досвіду. Цей досвід відрізняється від досвіду вчених кантівських часів лише двома ознаками:

— під час аналізу університету ми пам'ятаємо, що мислимо університетсько-наукову проблематику в категоріях, які створив сам університет¹;

— після революції психоаналізу стало зрозуміло, що існує безпосередня кореляція між структурами несвідомого та історією науково-освітніх закладів².

Якщо взяти до уваги ці два твердження про стан справ з нашим мисленням про університет, то пророцтво Канта стає цілком зрозумілим: баланс сил, якого вимагав дотримуватися старий філософ, має базуватися на самосвідомій практиці філософування, яке, з одного боку, є емансипативною практикою розуму, а з іншого — ґрунтоване на не зовсім прозорих підставах, що не дозволяє їй виходити за межі внутрішньоуніверситетського життя.

Попередження не було почуте.

Вже науково-освітня реформа Гумбольдта порушила дистанцію між *res publica*³ та *res sciantial* Проте ХХ сторіччя мало багато прикладів, коли одна з екстрем наукової спільноти ставала центром університетських проєктів.

Наведу два приклади.

Першим прикладом слід вважати спробу остаточного підпорядкування університету одній з екстрем своєї природи за часів ректорства М.Гайдегера у Фрайбурзькому університеті. Другим прикладом, де відбулося підпорядкування іншій екстрем і, був досвід емансипативної критики інтелектуальних практик з боку нових лівих, а також М.Фуко.

У випадку з М.Гайдегером університет ґрунтувався на підпорядкуванні новому визначенню справи знання. "Німецький

¹ Див.: Бурдье П. Университетская докса и творчество // Socio-Логос. — М., 1996. — С.8.

² Див.: Бурдье П. Практический смысл. — СПб., 2001. — С.15; Бурдье П. За рационалистический историцизм // Socio-Логос. — М., 1998. — С.25.

³ Тут: суспільна справа, спільна справа. — Прим. редактора.

⁴ Тут: наукова справа, освітня справа. — Прим. редактора.

університет, - говорив М.Гайдегер у промові на честь призначення ректором, — для нас є тією вищою школою, яка визнає завдання через справу знання вигодувати й виховати знанням вождів та оберегів долі німецького народу... Знання та німецька доля мають одночасно набути владу за повелінням сутності¹.

Що ж це за справа знання? Справа знання - це "влада, що пронизує все буття й охоплює його. Справа знання — питати, намагаючись вистояти серед сушого загалом, що постійно приховує себе"². Фактично у М.Гайдегера йдеться про те, щоб відмовитися від інтересу того, що Кант дещо у міфологічний спосіб називав "інтересом розуму", тобто утриманням свідомих спрямувань та прозорих завдань розуму. Заради єднання долі пізнання та долі німецького народу університет має бути знищено. М.Гайдегер наполягав: "Ми викидаємо з німецького університету неодноразово прославлені "академічні свободи", оскільки несправжніми були ці свободи, адже вони лише заперечували"³.

Замість несправжніх "академічних свобод" філософ запропонував три справжніх повинності: трудове служіння університаріїв для народної спільноти, служіння обороні задля визначення своєї нації серед інших і, нарешті, служіння знанням перед духовним призначенням німецького народу. Й у цей спосіб, на думку М.Гайдегера, університет набуде справжньої влади. "Справа знання у цьому розумінні має набути владу, що становить корпорацію німецького університету"⁴. Такий обмін істини знання на владу корпорації стосується кожного з учителів та учнів і має завершитися набуттям факультетами та кафедрами нової форми. Фактична загальна справа заступила місце власне університетській справі або, краще, університетська справа зникає, натомість виникає один з регіонів німецької справи, що працюватиме із сутністю, яка весь час себе приховує. Сама ідея

¹ *Хайдеггер М.* Самоутвердження німецького університета // *Бурдье П.* Політична онтологія Мартина Хайдеггера. — М., 2003. — С.263.

² Там же. — С.248.

³ Там же. — С.251.

⁴ Там же.

служіння заперечує свободу філософського факультету. Порушення балансу сил в університеті й службове становище корпорації перед завданням цілого — буття нації — спричинило зсув у природі німецького університету.

В результаті такої перебудови нечувана свобода думки запанувала в усій будівлі науки. Хоча ректорство М.Гайдеггера було недовгим, і це було саме ректорство, а не керування міністерством освіти, але ідеологія національного німецького університету перервала традицію академічних свобод і навіть після знищення нацизму мала університет за частину міністерства, тобто за частину уряду.

Інший приклад порушення балансу сил уряду та університету мав місце через емансипативну настанову, радикальним виразником якої був М.Фуко.

Він сповідував віру в специфічного інтелектуала, тобто інтелектуала, який відмовляється від права судити про справи, "що виходять за межі його компетенції", та від права повчати "маси". Натомість інтелектуал, передусім університарій, має зосередитися на тому, щоб "боротися проти всіх різновидів влади там, де він сам репрезентує собою і об'єкт, і знаряддя: в самому устрої "знання", "істини", "свідомості" та "дискурсу"¹.

Справа в тому, що інтелектуал посідає надзвичайно важливе місце, з якого можна регулювати наближеність позицій "істини" та "влади". Саму ж істину він розуміє як "сукупність правил, відповідно до яких ми відділяємо істинне від хибного й пов'язуємо з істиною особливий вплив влади"².

На відміну від Канта, М.Фуко мав щастя повною мірою висловити свої думки про режим та владу істини. Зокрема, М.Фуко дуже точно визначив характеристики політекономії істини: "істина" зосереджена у формі наукового мислення в інституціях, що її виробляють; вона зазнає постійної економічної та політичної стимуляції; вона є об'єктом постійного розповсюдження та споживання у різноманітних формах; її виробляють та розповсюджують під контролем великих по-

¹ Фуко М. *Интеллектуалы и власть*. — М., 2002. — С.69.

² Там же. — С.208.

літичних та економічних інституцій (серед яких університет, армія, письмо та засоби масової інформації); нарешті, істина є ставкою будь-якої політичної суперечки та будь-якого суспільного протиборства¹.

І саме інтелектуал має відповідати за "відділення влади істини від різних форм гегемонії... всередині яких вона діє досі"².

Перед нами *de facto* ще один проект перетворення університету, де роль філософського факультету стає обов'язком вченого з будь-якого факультету. Дифузія свободи руйнує університет, позбавляє його власної мети та функцій. Емансипація руйнує культурний світ університету так само, як і підпорядкування зовнішнім позауніверситетським призначенням.

Звичайно, кількість прикладів можна продовжити: класовий підхід у радянському університеті, комерційний підхід в американському університеті тощо. Проте все це лише підтверджуватиме те просте й водночас важковиконуване застереження Канта: філософія у межах університету має завдання утримання балансу між факультетами та критичної відстані між університетом та урядом. Гегемонія інтересів влади має бути збалансована режимом істини, охоронцем якої й є філософський факультет.

¹ Див.: Там же. – С.106 – 207.

² Там же. – С.208.